

İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİNDE DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ

*Tevhit AYENGİN**

ÖZET

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabulünün üzerinden altmış yıl geçti. Bugün hala din ve vicdan hürriyeti alanındaki hak ihlallerini konuşuyoruz. Çoğu zaman bu konudaki hakların neler olduğu bilinmediğinden hak talepleri gündeme gelememektedir. Bu tebliğde din ve vicdan hürriyeti, başta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan diğer sözleşmeler ve Müslümanlar tarafından resmi veya özel kurumlar tarafından şekillendirilen insan hakları bildiriler ekseninde karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din ve vicdan hürriyeti, insan hakları, BM İnsan Hakları Sözleşmesi, İslâm Evrensel İnsan Hakları Bildirisi, İslâm İnsan Hakları Kahire Beyannamesi

ABSTRACT

Freedom of Religion and Conscience in the Declarations of Human Rights

It has been approximately sixty years since the Universal Declaration of Human Rights was first adopted. Yet today we are still talking about the violations of rights in the field of freedom of religion and conscience. Since it is not known what the rights are in this area most of the time, certain claims of right cannot even come into question. In this paper freedom of religion and conscience is discussed in comparison with the Universal Declaration of Human Rights, other declarations prepared by the United Nations, Muslims and by some official or civilian organizations.

Keywords: Freedom of religion and conscience, The Universal Declaration of Human Rights, The Universal Islamic Declaration of Human Rights, The Cairo Declaration on Human Rights in Islam.

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tevhitay@comu.edu.tr

Giriş

İnsan hakları, sırf insan olmaktan kaynaklanan hakları ifade etmek için kullanılan modern dönem kavramlarından birisidir¹. İnsanların dini, dili, etnik kökeni ve cinsiyeti dikkate alınmadan herkesin doğuştan getirdiği ve her zaman sahip olduğu hakları ifade eden insan haklarından yararlanmak için insan olmanın ötesinde ilave bir niteliğe ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla insan haklarından yararlanma veya mahrum bırakılmada adı geçen niteliklerin belirleyiciliği ve yönlendiriciliği yoktur.

İnsanların varlıklarını sürdürebilmeleri ve onurlu bir hayat yaşayabilmeleri için öncelikli olarak temel haklardan yararlanmaları gerekmektedir. Din ve vicdan özgürlüğü bu temel hakların önceliklileri arasında yer almaktadır. BM insan hakları belgeleri ve yerel, dini ve bölgesel belgelerde bu hak ve özgürlüklere özel bir önem vermesinin ana gerekçesi bu realiteye dayanmaktadır.

Ülkelerin demografik yapıları son bir asırda hızlı değişimler geçirmiştir ve bu değişim her geçen gün artan bir yoğunlukla devam etmektedir. İnsanlar değişik orijinden, kültürden ve inanç ikliminden olsalar da artık eskisine oranla daha yoğun şekilde bir arada yaşayabiliyorlar. Buna imkan tanıyan en önemli dinamiklerden biri hiç kuşkusuz insan hakları alanında ulaşılan düzeydir. Daha doğrusu insan hakları anlayışının yaygınlaşmasıdır. Teorik planda insan hakları temelinde eşit olan insanlar, bu anlayışı kültüre dönüştürdükleri oranda bir arada yaşayabilmenin imkanlarından yararlanabilmektedirler.

Bazı gerekçeler insan hakları alanındaki ihlalleri engellemekte veya azaltabilmektedir. Bunların başında insanlığın insan hakları kültürü alanında kat ettiği mesafe yer almaktadır. Diğer bir gerekçe insanlığın küresel düzeyde açık toplum olma yolundaki ilerlemesidir. Bir diğeri de bazı güdümlemelere ve yanlış yönlendirmelere açık olsa da insan hakları ihlallerine karşı uluslar arası düzeydeki yaptırım gücüdür.

İnsanlık bu anlayışa uzun deneyimlerden ve acı tecrübelerden sonra ulaşmıştır. Bu tecrübeler sonucu olsa gerek, uluslar arası düzeyde pek çok düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeleri tetikleyen bir takım özel gerekçeler elbette ki vardır. Bu gerekçeleri Birleşmiş Milletler'in (BM) oluşmasının öncesinde görmemiz mümkün.

¹ İnsan hakları kavramı modern dönemde ortaya çıkmış olsa da içerik olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Ayrıntı için bkz: Ayengin, Tevhit, *İslam ve İnsan Hakları: Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar*, Ravza Yayınları, İstanbul 2007, s. 35-53. Bildirimizde yer yer adı geçen bu çalışmamızdan yararlandık.

1. Din ve Vicdan Hürriyetinin Arka Planı

İnsanlık durduk yerde din ve vicdan özgürlüğünü elde etmiş değildir. İnsan hakları düşüncesinin diğer alanlarında olduğu gibi din ve vicdan özgürlüğü alanında da çok derin ve artık tahammül edilemez ihlaller sonunda bu yöndeki çabalar hızlanmışır. Bu ihlaller çoğu zaman çok geniş coğrafyaları ilgilendiren konulara dönüşebilmekteydi. İnsanlığın ortak sorunu haline gelen bu tür uygulamalar, din ve vicdan özgürlüğünün uluslar arası hukukun bir parçası haline gelmesini hızlandırmıştır.

Aslında, farklı din ve etnik kökenden gelenlere reva görülen ve din ve vicdan özgürlüğü ekseninde şekillenen baskı ve haksızlıklar, gerçekte Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin oluşumunda en önemli belirleyicilerden sayılmaktadır. Çünkü o dönemde bazı ülkelerin içerisinde yaşamakta olan dini azınlıklara ve farklı ırktan olanlara karşı yönetimlerin takındıkları tavırlar endişe verici boyutlara ulaşmış durumdaydı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti'nin kurulma kararının alındığı Paris Barış Konferansı'na ABD'deki Yahudi lobisi ve oylarının farkında olan Wilson'ın Yahudi görüşlerini yansıtan azınlık hakları görüşleriyle katılması ve alınan kararlar, Roosevelt'in "Dört Özgürlük Üzerine Konuşması"nda (1941) ifade ettiği "Dünyanın her yerinde herkesin kendi tanrısına istediği şekilde tapınma özgürlüğü vardır." vurgusu, Roosevelt ve Churchill'in "Atlantik Şartı"nda (1941) dile getirdikleri "Nazi tiranlığının nihai olarak ortadan kaldırılması... ümidi" (bend. 6) mutabakatları ve BM Bildirisindeki "Bu Bildiri, Hitlerizme karşı zafer için... bütün ulusların katılmasına açıktır." sonuç cümlesi bu yöndeki çabalarda dinî azınlıkların hak mücadelesine işaret etmektedir².

Diğer yandan, "dinî azınlık" kavramı, Protestan-Katolik çatışması sonucu Protestanların ayrı bir dinî grup olarak kabul edilmesiyle belirginleştiği bilinen bir husustur. Bu konuda ilk düzenlemeler Hıristiyanların korunmasına yöneliktir. Daha sonra Yahudi ve Müslümanların korunması da aynı kavramla ifade edilmeye başlamıştır³.

Çıkış noktası ne olursa olsun insanlık artık içerisinde din ve vicdan özgürlüğü de bulunan pek çok temel hakların sıralandığı ve uluslar arası düzeyde kabul gören bir beyannameye sahiptir. 10 Aralık 1948'de BM'de kabul edilen bu bildiri, ulusların bu bildiriadaki standartların altına

² Bilgi için bk. Gemalmaz, Semih, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, İstanbul 2003, 4. baskı, s. 266-268, 320-323; Öktem, Akif Emre, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara 2002, s. 51.

³ Savaş, Coşkun Necmi, *İnsan Hakları Bağlamında Azınlıklar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2006, s. 38.

inemeyeceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeye bu bildiri diğerlerinin meşruiyetini test eden ana metin niteliğini haizdir. Bu bildirinin 18. maddesi din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemektedir.

Daha sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihinde kabul ettiği *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde*⁴ ve 25 Kasım 1981 tarihinde ilan edilen *Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri*⁵ de din özgürlüğü diğer BM sözleşme ve bildirimlerine oranla biraz daha detaylı olarak ele alınmıştır⁶.

Öte yandan İslam dünyasında sivil ve resmi kuruluşlar tarafından oluşturulan ve ilan edilen insan hakları bildirimlerinde din ve vicdan özgürlüğüne değinilmiş ve bu bildirimlerin İslam'ın görüşünü yansıttığı hususu özellikler belirtilmiştir.

Bu bildirimler şunlardır:

1. *İslâm Evrensel İnsan Hakları Bildirisi*. Bu bildiri Londra merkezli özel bir kuruluş olan ve Dünya İslâm Birliği'ne bağlı olarak çalışan İslâm Konseyi'nin desteği ile Konseyin Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistanlı temsilcileri tarafından hazırlanmış ve UNESCO binasında Konsey genel sekreteri Salim Azzam tarafından 19 Eylül 1981 tarihinde ilan edilmiştir⁷.

2. *İslâm İnsan Hakları Kahire Beyannamesi*⁸. İslâm Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarınca (Ağustos-1990) Kâhire'de onaylanmış ve Viyana'da düzenlenen *1993 Dünya İnsan Hakları Konferansı*'na, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı tarafından, İslâm dünyasının insan hakları konusundaki ittifakı olarak sunulmuştur⁹.

⁴ Sözleşme 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiş, 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiş, Türkiye Sözleşmeyi 15 Ağustos 2000'de imzalamış, ancak TBMM'den henüz geçmemiş ve dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı onayından geçmemiştir.

⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/215-219.pdf>.

⁶ İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi (11 nolu Protokol ile Değiştirilmiş Metin) de BM İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi'nin din özgürlüğünü düzenleyen maddesi ile ifade ve içerik açısından aynıdır.

⁷ Mayer, Ann Elizabeth, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, Boulder 1995, s. 22. Bildirinin Arapça metni için, Avva, Muhammed Selim, *Fi'n-Nizâmi's-Siyâsi li'd-Devleti'l- İslâmîyye*, Kâhire 1983, s. 303-333, İngilizce çevirisi için Weeramantry, Christopher G, *Islamic Jurisprudence, Some International Perspectives*, New York, 1988, s. 176-183 ve Türkçe çevirisi için, *İslâm ve İnsan Hakları* (trc: Tahir Yücel ve Şennur Karakurt), İstanbul 1995, s. 208-232'ye bakılabilir.

⁸ Bildirinin İngilizcesi için bk. <http://www.oic-oci.org/> [27.09.2006], Türkçe çevirisi için bk. *İnsan Hakları Araştırmaları [Dergisi]*, (trc: Recep Şentürk ve Kasım Aksoy), II/3, İstanbul 2004, s. 193-198. Tebliğdeki değerlendirmelerde hem İngilizce metinden hem de Türkçe çeviriden yararlandık.

⁹ Temel insan haklarını düzenleyen beyanname BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kavramlarını kullanmakta ve ona benzer bir sistematik takip etmektedir. Yirmi beş maddeden oluşan bu beyannamenin giriş kısmında "İslâm Konferansı Teşkilatına üye ülkelerin bu maddeleri ilan ettiğini bildirmektedir.

Bu tebliğde yukarıda adı geçen bildirimlerde din ve vicdan özgürlüğü bağlamında ele alınan hususlar değerlendirilecektir. Ayrıca yeri geldikçe konunun İslam geleneği ile bağlantıları imkan ölçüsünde detaylandırılacaktır.

2. Din ve Vicdan Hürriyetiyle İlgili Maddeler

BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'nde din ve vicdan özgürlüğüne şu ifadelerle değinilmiştir:

“Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti¹⁰, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir.”

Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18/1. maddesi, BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yukarıda dile getirdiğimiz ilgili maddesi ile aynı içeriğe sahiptir. Adı geçen Sözleşmesi'nin aynı maddesinin 2. ve 3. fıkralarında kişilerin dinî kabul ve inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak zorlamalara tabi tutulamayacaklarına ve bazı durumlar dışında¹¹ insanların din özgürlüklerinin sınırlandırılmayacağına vurgu yapılmaktadır. Aynı maddenin son fıkrasında ise şu ifadeler yer verilmektedir: “Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, anne-babalar ile mümkünse vâsilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlâk eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.”

*Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri*¹²de din özgürlüğü diğer BM sözleşme ve bildirimlerine oranla biraz daha detaylı olarak ele alınmaktadır. Bildirinin 1. maddesi içerik olarak BM İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi ve Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile aynıdır. 5. maddede ise çocukların dinî tercihleri ve dinî eğitimleri üzerinde anne ve babalarının etkili ve yetkili olacaklarına işaret edilmektedir. Ayrıca anne, baba ve vasinin isteklerine aykırı bir din öğretimine çocukların zorlanamayacağı aynı maddede dile getirilmektedir. Düşünce, vicdan veya inanç özgürlüğünün içeriğini ve pratiğini düzenleyen 6. maddede bu hususlar şöyle sıralanmaktadır:

¹⁰ Din değiştirme özgürlüğü Lübnanlı delege tarafından önerilmiştir. BM İnsan Hakları Bildirgesi'ni yazan sekiz kişilik komite; beşi Batılı devletlerden biri Sovyetler Birliği, biri Çin ve biri de Katolik Araplardan [Lübnan] oluşmuştur. Bk. Marcel A. Boisard, “İslâm'ın Hoşgörüsü”, *İslâm ve İnsan Hakları*, trc: T. Yücel, Ş. Karakurt, Endülüs Yay., İstanbul 1995, s. 131.

¹¹ Bu durumla Sözleşmede; kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık, başkalarının özgürlüklerini koruma adına demokratik toplumlarda hukukun öngördüğü durumlar olarak sıralanmaktadır.

¹² Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 25 Kasım 1981 tarihli ve 36/55 sayılı kararıyla ilan edilmiştir. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/215-219.pdf>.

- a) Bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma;
- b) Gerekli vakıf veya insancıl amaçlı kurumlar kurma ve bunları işletme;
- c) Bir dinin veya inancın törenlerine veya geleneklerine ilişkin gerekli araçları ve materyalleri yeterli ölçüde yapma, alma ve kullanma;
- d) Bu alanla ilgili yayımları yazma, yayınlama ve dağıtma;
- e) Bir din veya inancın öğretimini, bu amaçlar için uygun yerlerde yapma;
- f) Bireylerden ve kurumlardan gönüllü malî yardım vermelerini isteme ve alma;
- g) Bir dinin veya inancın gerekleri ve standartları bakımından uygun olan liderleri yetiştirme, atama, seçme ve yerini alacak olanı belirleme;
- h) Bir kimsenin dininin veya inancının kurallarına uygun olarak dinlenme günlerine ve bayram tatillerine ve törenlerine uygun davranma;
- i) Ulusal ve uluslararası düzeyde, din ve inanç konularında bireyler ve topluluklarla iletişim kurma ve sürdürme.

BM insan hakları belgelerinde din özgürlüğü bağlamında ele alınan konuları şöyle sınıflandırmak mümkündür:

- a. İnsanlar din seçme hususunda özgürdürler. Çocukların dinî inancını belirlemede anne babaları ve vasileri yetkili olduğuna göre bu özgürlük daha çok hukukî sorumluluk çağından sonraki dönemi ilgilendirmektedir. Öyleyse bu özgürlük dolaylı olarak din değiştirme hakkını da içermiş olmaktadır. Buna rağmen “din ve kanaat değiştirme özgürlüğü bu ifadeyi teyit ve farklı yorumlamaları engellemek için ilave edilmiştir” denebilir.
- b. Her insan dinî inancına göre ibadette bulunabilme hakkına sahiptir. İbadetlerini bireysel ve toplu olarak icra edebilme hakkına sahip olan insanların bu amaçla gerekli yerleri kurma ve kullanma haklarının var olduğu vurgulanmaktadır.
- c. Her insanın dinini öğrenme ve dinî eğitimi alma hakkı vardır. Öğrenmeyi sağlayan uygun yerlerde dinî inancının öğretimini yapma yanında, bu amaca hizmet eden yayınları yazma, ya-

ynlama ve dağıtma hakkına da her insanın sahip olduğu dile getirilmektedir.

- d. Aynı dinî inancı paylaşanların sosyal ve dinî bir birlik (cemaat) oluşturarak, kendi liderlerini yetiştirme ve seçme hakkı vardır.

Müslümanlarca oluşturulan sözleşmelerde ise din ve vicdan hürriyetine ayrıntılı olarak yer verilmemektedir.

Mesela *İslâm Evrensel İnsan Hakları Bildirisi*'nin "Din Özgürlüğü Hakkını" düzenleyen 8. maddesinde "Herkes dinî inancına uygun ibadeti seçmede, inancına uygun bilgi edinmede özgür olma hakkına sahiptir." denilmektedir.

İslâm İnsan Hakları Kahire Beyannamesi'nin 10 maddesinde ise "İslâm fitrat dinidir. İnsanın fakirliğini ve bilgisizliğini istismar ederek onun dinini değiştirmeye çalışmak veya dinsizliğe sevk etmek için hiç bir çeşit baskı uygulanamaz." ifadesiyle konuya çok kısa ve tek açıdan yaklaşılmaktadır.

Bütün bu sözleşmelerde ön plana çıkan ortak hususlardan bazıları şunlardır;

1. Din tarihi, sosyolojik ve teolojik bir olgudur. İnsanlar dinden bağımsız yaşayamazlar. Diğer bir ifadeyle din, insani varoluşun en önemli dinamiklerindedir.
2. Din sadece bir vicdan işi değildir. Onun düşünce boyutunun yanında, uygulama yönü de ağırlıklıdır.
3. Dinin öğrenilmesi ve yaşanabilmesi için, onun eğitime ihtiyaç vardır ve insanlar bundan engellenemezler.

BM sözleşmeleri ile Müslümanlarca hazırlanan sözleşmeler arasında içerik olarak temel farklılıklar vardır. BM sözleşmeleri "din değiştirme"yi din özgürlüğü olarak sunarken, diğerleri bilinçli olarak bu konuya değinmemekte, bunun yerine insanların zaaflarından yararlanarak din değiştirmeye zorlanmalarını insan hakları ihlali olarak algılamaktadır.

3. Farklılıklar ve Eleştiriler

Müslümanlara ait bu sözleşmelerdeki din özgürlüğü vurguları Batılı insan hakları araştırmacıları tarafından eleştirilmektedir. Özellikle bu sözleşmelerde din özgürlüğünün din değiştirme özgürlüğü şeklinde algılanmaması eleştiri konusu edilmektedir.

Batılı eleştirilenler, İslâm'a girenler için öngörülme- yen cezanın, İslâm'dan dönenler için öngörülmesini insan hakları açısından eleştirmek- tedirler. İslâm dininden dönemlerin öldürüleceğine, eşinin boşanmış sayı- lacağına ve Müslümanlardan miras alamayacağına dair hükümlerin İslam hukuk geleneği içerisinde yer alması eleştirilmektedir¹³.

Din değiştirme yasağının, Müslümanların insan hakları konusunda tıkandıkları konulardan birisi olduğunu Batılı araştırmacılar tarafından ısrarla savunulmaktadır¹⁴.

Kısaca söylemek gerekirse, insan hakları belgelerindeki din ve vicdan hürriyetine yaklaşım biçimlerini karşılaştıran pek çok insan hakları araştırmacısı, İslâm'da din değiştire özgürlüğünün olmadığını, Müslüman- ların "herkes istediği dinî seçmekte özgürdür" veya "dinde zorlama yok- tur¹⁵" anlayışlarının BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki din ve vicdan özgürlüğü ile ilgisinin bulunmadığını dile getirmektedirler.

Batı'da din özgürlüğünün, sadece dinin gereklerini yaşama özgür- lüğü ya da din değiştirme özgürlüğü olarak değil, bunların yanında, birey- leri dinden gelebilecek haksızlık ve ayrımcılıklara karşı koruyan bir özgür- lük olarak anlaşıldığı ifade edilmektedir¹⁶.

Batılı araştırmacıların bu noktada tarafsız davranmadıklarını söy- lemek yanlış olmaz. İslam geleneği içerisindeki bazı hükümlerden yola çıkarak o konuda İslam'ın temel görüşünün ondan ibaret olduğunu savun- maları gerçeği ifade etmemektedir.

Bu tür eleştiriler, işin kolayına kaçmadır ve bugünün değerleri ile geçmişî yargılamak anlamına gelir. Dolayısıyla bu anakronik bir yakla- şımdır. Bu durum sadece İslam ve İslam hukuku tartışılırken değil diğer hukuki birikimi yargılanırken de geçerlidir. İslam geleneği içerisinde dö- nemin şartları doğrultusunda yer alan "dinden dönenler"e ait hükümler gibi Roma Hukukunu modern dönem uluslar arası kamu hukukuyla karşıla- ştırmak da yanlıştır¹⁷.

Her dönemi kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerekir. İnsan hakları alanında bugün ulaşılan düzeyin ve oluşturulan birikimin daha sonraki dönemlerde eleştirilmeyeceğini kimse garanti edemez.

¹³ Mayer, *Islam and Human Rights*, s. 141.

¹⁴ Tibi, Bassam, "The European Tradition of Human Rights and the Culture of Islam", *Human Rights in Africa Cross-Cultural Perspectives*, ed., A. A. an-Na'im ve F. M. Degs, Washington D. C. 1990, s. 104-105.

¹⁵ Bakara, 2/256.

¹⁶ Mayer, *Islam and Human Rights*, s. 141.

¹⁷ Peters, Ruud, "Islamic Law and Human Rights: A Contribution to an Ongoing Debates", *Islam and Christian-Muslim Relations*, X/1, 1999, s. 6.

Nitekim bireyi temel alan insan hakları tartışılmak olan konulardan birisidir. Bazı Müslüman yazarların, Asya Değerleri'ni ön plana çıkararak ve toplumsal değerlerin bireysel değere kurban edilmesini kabul etmeyen Afrika yaklaşımının yönetime ilişkin eleştirileri bu bağlamda dikkate alınması gereken önemli itirazlardır.

Öte yandan Batılı insan hakları araştırmacıları kendi tarih ve gelenekleri içerisinde din ve vicdan özgürlüğü adına gerek düşünce gerekse uygulama alanından örnekler sunmaktan olabildiğince kaçmaktadırlar. Bu kaçınmanın arka planında insan hakları normlarının Batı değerlerinin uzantısı olduğu tezinin ispatlanması için insan haklarının Batı'daki oluşum süreci öncesinde insan hakları ilgili diğer din ve kültür havzasında uzantılarının olmadığı bütün yönleri ile ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bunun din ve vicdan özgürlüğü alanına yansıyan boyutu, Batı dışı din ve toplumlardaki bu alanla ilgili vurguların silikleştirilmesi veya bunların uluslararası insan hakları hukuku ile ilgisinin olmadığı gündeme taşınması şeklinde gerçekleşmektedir. Acaba durum gerçekten iddia edildiği gibi midir? Örneğin gerçekten İslâm'da ve onun temel kaynaklarından yola çıkılarak oluşturulan İslâm hukukunda din ve vicdan özgürlüğüne kapılar kapatılmış mıdır ya da bunlar uluslararası insan hakları normları ile çelişki içerisinde midir?

Gerçekten de İslâm insanların İslâm'a girmeleri hususunda zorlanmamasını istemektedir. “Dinde zorlama yoktur¹⁸” ayetinden de anlaşıldığı gibi insan, bir değer olarak kabul edilmiş ve inanıp inanmama noktasında serbest bırakılmıştır. Sorumluluğun temeli de budur. Eğer insan irâdesi zorlansaydı inanmanın rasyonel bir dayanağı olamazdı¹⁹.

Hz. Peygamber, Kur'an'daki din özgürlüğünün nasıl anlaşılması gerektiğini uygulamalarıyla göstermiştir. Mesela, Medine Sözleşmesi/Vesikası'nın 25. maddede yer alan “Yahudilerin dinleri kendilerine, müslümanların dinleri de kendilerinedir” ifadesi ve bu maddenin bir tür pratiği sayılacak uygulamalardan olan yahudilere ait dinî eğitimin verildiği “beytül-midrâs”a Hz. Peygamber'in bazı sahabilerin ilerleyen zamanlarda defalarca uğraması ve böylece bir tür yasal statü verilmesi, Mekke döneminde vurgulanan bu özgürlüğün Medine'de pratiğe yansımalarıdır.

¹⁸ Bakara, 2/256. Arapçada nefiyden sonra gelen nekre kelime umum ifade eder. Dolayısıyla âyette geçmekte olan *lâ ikrâhe* (zorlama yoktur) ifadesi nefy (olumsuzluk) edatından (lâ) sonra gelen ikrâhe (zorlama) kelimesi de umum ifade etmektedir. Böylece kelimenin derin ve geniş anlam boyutu, insanlara karşı yapılacak her türlü siyasî, hukukî, psikolojik baskının yasak olacağı şeklindeki yorumlara imkân vermiş olmaktadır.

¹⁹ Din seçiminde irâdenin önemi ve zorlamanın sakıncaları hakkında geniş bilgi için bk. Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul 2003, s. 22-24.

Yine Hz. Peygamber'in Necrânîlerle yapmış olduğu sözleşmede "Onların (...) dinî hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunanlarına bulunmayanlarına, ailelerine, mâbetlerine (...) Allah'ın himayesi ve Resûlullah Muhammed'in *zimmeti* Necrânîlar ve onlara bağlı etraftakiler üzerine bir haktır. Hiç bir piskopos kendi dinî vazife mahalli dışına, hiç bir papaz kendi papazlık vazifesini gördüğü kilisenin dışına, hiçbir râhip, içinde yaşadığı manastırın dışında başka bir yere alınıp gönderilmeyecektir." denilmektedir. Bu sözleşmede, din ve vicdan özgürlüğü, "hazır bulunanlarına bulunmayanlarına" vurgusu ile genelleştirilmekte ve güvence altına alınmaktadır. İşte bu her iki belgede yer alan hükümler, İslâmî referansla hazırlanan bildirilere yansıtılmış olmaktadır.

Din ve vicdan özgürlüğü açısından İslâm hukukunda önemli açılımlar bulunmaktadır. Her şeyden önce bu hukuk içerisinde gayri müslimlere ait çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Sadece bunların varlığı bile İslâm'ın diğer din mensupları ile hukukî zeminde bir arada yaşamalarının kabul edildiğini göstermektedir.

İrtidâd din özgürlüğünü yok sayma değildir. Yukarıda değindiğimiz gibi İslâm hukuku gayri müslimlerle bir arada yaşamaya ilişkin düzenlemelerde bulunmuştur. Din özgürlüğüne izin vermeseydi, diğer bir ifadeyle diğer dinlerle bir arada yaşayabilmeyi onaylamasaydı, bu tür düzenlemelerde bulunmazdı. İrtidâdı din özgürlüğünün ötesinde bir vakıa olarak değerlendirmektedir. Cezası konusunda fakihler bazı noktalarda ortak kanaati paylaşırsa da cezanın İslâm ceza hukuku içerisindeki yeri hususunda ayrılıklar bulunmaktadır. Hanefilerin yaklaşımı bugün birçok araştırmacının irtidâdı siyasî suç kapsamında değerlendirmesine ilham kaynağı olmuştur. Adeta irtidâd devlet aleyhine işlenen suçlardan sayılabilecek bir kategoriye çekilmektedir. Hz. Ebû Bekir'in zekât vermeyi reddederek siyasî otoriteyi kabul noktasına gelenlere savaş açmasındaki mantığa da uygun bir ceza olarak düşünülebilir.

Bir diğer açıdan da şöyle bir değerlendirmede bulunmak sanırım yanlış olmaz. Fakihler devletle vatandaşları arasında vatandaşlık sözleşmesinin veya bağının var olduğunu kabul etmektedirler. Müslümanlar doğal vatandaş, gayri müslimler de yapılan sözleşme ile müslümanlarla temel insan hakları noktasında eşitlenen vatandaşlar olarak devlete sadakat gösterdikleri sürece hepsinin insan hakları koruma altına alınmaktadır. Dolayısıyla İslâm hukuku devletle vatandaş arasındaki bu bağın herhangi bir sebeple kesilmesi durumu, dokunulmazlık hakkını kaldırmaktadır.

Batılı insan hakları araştırmacılarının İslâm hukukundaki mürtedle ilgili hükümler kapsamında dile getirdikleri, "İslâm'ın ortaçağ yorumu

önceden başka dinlerden birisine mensup iken daha sonra müslüman olmayı kabul eden bir şahıs için herhangi bir ceza öngörmezken, müslümanlıktan vazgeçenlerin cezalandırılacağını gösteren hükümleri ihtiva etmektedir.” şeklindeki eleştirilerini²⁰ yukarıda dile getirdiğimiz vatandaşlık hukuku çerçevesinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. Çünkü müslümanlığı tercih edenler ilave bir girişime gerek kalmadan müslümanların sahip olduğu hakları doğrudan kazanmış olurlar. Dolayısıyla bu olay İslâm’a girme şeklinde değil, İslâm’ın hâkimiyetine ve korumasına girme şeklinde değerlendirilmektedir.

Ancak irtidâd edenlerin zimmet sözleşmesinden kaynaklanan haklara doğrudan sahip olması söz konusu değildir. Bunlar tıpkı İslâm ülkesine izinsiz giren *harbîler* gibi muamele görürler. Harbîler dokunulmazlık hakkına sahip olmadıkları için mal ve can emniyetine sahip olamazlar. Bunlar aleyhine işlenen suçlardan dolayı İslâm devletinin faili cezalandırma hakkının olmadığını savunan İslâm hukukçuları, failin müslüman veya gayri müslim olmasının ceza verilmezlik ilkesine etki etmeyeceğini belirtmişlerdir²¹.

Özetle irtidat bir tür vatandaşlıktan çıkma ve devlete sadakatten ayrılma olarak anlaşılmaktadır. Devletler kendi vatandaşlığından çıkanı veya sadakatten ayrılanları hakları dokunulmaz olanlardan kabul etmemektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü sadece belli coğrafyada birlikte yaşayan insanlara bir takım hakların tanınmasından ibaret değildir. Dünya ölçeğinde de inananların haklarına riayet edilmesi gerekir. Öncelikli olarak farklı din mensuplarının kutsal değerlerine hakaret edilmemesi o dine inananların insan hakları kapsamında değerlendirilmelidir. Her şeyden önce eleştiri ile hakareti birbirinden ayırmak gerekir. İslâm’ın hikmet ve güzel öğüdü merkeze alıp²² bu davranış biçimini genel ilke olarak benimsedikten sonra, hakareti şu ifadelerle yasaklamaktadır:

“Bununla beraber, onların Allah’tan başka taptıklarına da sövmeyin ki, onlar da cahilliklerinden Allah’a sövmesinler...”²³

Din ve vicdan özgürlüğü sadece mabede girip çıkma serbestliği demek değildir. Din hürriyeti aynı zamanda dindar vatandaşların, din bahsinde haiz oldukları haklardan her birini serbestçe, korkusuz ve endişesizce

²⁰ Mayer, *Islam and Human Rights*, s. 141. Tibi, “The European Tradition of Human Rights”, s. 104–105.

²¹ Meseala bk. Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd, *Kitâbu Bedâiu’s-Senâi fi Tertîbi’s-Şerâi*, Beyrût ts, VII, 71.

²² Nahl, 16/125-127.

²³ En’am, 6/108.

kullanmalarını ve her birinden serbestçe faydalanmalarını gerektirir. Din müessesesinin dayandığı hakların bugün ehemmiyet itibariyle başta geleni hiç şüphesiz öğretme ve okutma-yazma, telkin etme hakkıdır. Bu hak, bir baskı ve tehdit altında kalıyorsa o takdirde din hürriyetinden bahsedilemez.²⁴

Sonuç

Din ve vicdan özgürlüğü insan olarak yaşamının en önemli özelliği ve en temel haklardan birisidir. Sadece teorik düzeyde değil pratikte de bütün uzantılarıyla yaşanmadığında hakların kusursuz rasyonalizesinden söz etmek mümkün değildir. Uluslararası, bölgesel, yerel, kültürel ve bilimsel düzeyde tartışılmakta olan konunun zenginleşmesi ve herkesin beklentilerine cevap verebilmesi için, dinin diğer insanların inançları üzerinde baskı aracı olarak kullanılmaması ve art niyetli düşüncelerden uzak olarak kullanılması gerekmektedir.

Öte yandan dinlerin değerleri ve hassasiyetleri göz ardı edilemez. Bunu sağlamanın yolu uluslararası insan hakları hukukunun bir veya birkaç dinin değerleri etrafında değil ortak değerler ekseninde şekillenmesinden geçmektedir. Çünkü dinlerin ya da dinî yorumların insan ve hak anlayışları ile insan hakları normları arasından farklılıkların var olduğu bir gerçektir. Bu farklılık aslında dinlerin ya da yorumlarının ayrışmasının önemli sebepleri arasında yer alır.

Kaynakça

- Avva, Muhammed Selim, Fi'n-Nizâmi's-Siyâsî li'd-Devleti'l- İslâmiyye, Kâhire 1983.
- Ayengin, Tevhit, İslam ve İnsan Hakları: Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar, Ravza Yayınları, İstanbul 2007.
- Başgil, Ali Fuat, Din ve Laiklik, İstanbul 1996.
- el-Marfey, İhsan Hamid vd., İslâm ve İnsan Hakları (trc: Tahir Yücel ve Şennur Karakurt), Endülüs Yayınları, İstanbul 1995.
- Gemalmaz, Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul 2003, 4. baskı.
- <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/215-219.pdf>.
- <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/pdf01/215-219.pdf>.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, Kitâbu Bedâiu's-Senâî fi Tertîbi's-Şerâi, Beyrût ts.

²⁴ Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1996, s. 16.

- Marcel A. Boisard, “İslâm’ın Hoşgörüsü”, İslâm ve İnsan Hakları, trc: T. Yücel, Ş. Karakurt, Endülüs Yay., İstanbul 1995.
- Mayer, Ann Elizabeth, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*, Boulder 1995.
- Peters, Ruud, “Islamic Law and Human Rights: A Contribution to an Ongoing Debates”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, X/1, 1999.
- Savaş, Coşkun Necmi, *İnsan Hakları Bağlamında Azınlıklar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2006.
- Şentürk, Recep vd, “İslâm İnsan Hakları Kahire Beyannamesi”, *İnsan Hakları Araştırmaları [Dergisi]*, (trc: Recep Şentürk ve Kasım Aksoy), II/3, İstanbul 2004.
- Tibi, Bassam, “The European Tradition of Human Rights and the Culture of Islam”, *Human Rights in Africa Cross-Cultural Perspectives*, ed., A. A. an-Na’im ve F. M. Degs, Washington D. C. 1990.
- Weeramantry, Christopher G, *Islamic Jurisprudence, Some International Perspectives*, New York, 1988.